

Opponensi vélemény
Kelevéz Ágnes:
Babits Mihály Összes versei 1906–1910. Kritikai kiadás
című akadémiai doktori értekezéséről

Kelevéz Ágnes akadémiai doktori értekezéséért az általa sajtó alá rendezett, jegyzetelt és kísérő tanulmányokkal ellátott, 2022-ben megjelent könyvét nyújtotta be: *Babits Mihály Összes versei 1906–1910. Kritikai kiadás 2.*, Budapest, Argumentum Kiadó, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet, 2022.

Kutatási cél. A szövegkiadás alapelve

Az értekezés kutatási feladatvállalása messzemenően időszerű. Az 1906 és 1910 közötti öt év ugyanis Babits pályájának kétségtelenül kulcsfontosságú szakasza. Ekkor írja első két verseskötetét, az 1909 tavaszán, majd 1910–11 telén sajtó alá rendezett *Levelek Iris koszorújából; illetve a Herceg, hátha megjön a tél is!* anyagának java részét.

Az 1906 és 1910 között íródott versek kritikai kiadása 223 verset és a hozzájuk tartozó jegyzetapparátust adja közre. Kelevéz Ágnes körültekintően rekonstruálja a versek keletkezési körülményeit, és tudományosan megalapozott vizsgálatokkal állapítja meg hitelt érdemlő alapszövegüket. A kéziratok összegyűjtésében, a megjelenések regisztrálásában és feldolgozásában alapvetően a kézirat-katalógus kötetek eredményeire támaszkodik. Tudvalévő, hogy Babits kéziratos hagyatéka kivételesen gazdag, fiatalkori versei jelentős részének fennmaradt legalább egy, de sokszor több kézirata is. Babits gondosan összeállított, keletkezési évszámmal ellátott, saját kézzel lejegyzett versgyűjteményei tanúsítják, hogy a versek kötetbe rendezettségének elsődleges szempontja mellett mennyire fontosnak tartotta kronologikus hatás- és befogadásmódjuknak a lehetőségét is.

A versek keletkezési időrendjét követő kritikai kiadás ugyan magába foglalja szétszórtan azokat a verseket, amelyeket Babits az adott korszak két irodalomtörténeti jelentőségű kötetébe felvett, de a szövegközlés kronológiai alapelvéből következően csak részben tudja kiaknázni a kötetkiadások előnyeit. Az utóbbi kapcsán utalni lehet a kompozíció szerveződésének és jelentéstöbbletének az értelmezésére, a kötetben elfoglalt hely és a keletkezés időrendjének összevetésére, a vers korábbi előfordulásainak nyomon követésére, eltérő kontextusainak feltárására, valamint a kötetek befogadástörténetének elemzésére.

Kelevéz Ágnes tökéletesen látja a kötetekre alapozott kritikai kiadás erősségeit, ezért törekedett az időrend szükségéből erényt kovácsolni, változatos filológiai műveletekkel tágítva az egyszerű kronológiai beosztás látóhatárát. Nemcsak egyes kéziratoknak, de kéziregységeknek, így az *Angyalos könyv* három versesfüzetének, a Szilasi Vilmos versköteteibe ceruzával írt keletkezéstörténeti jegyzeteknek, a Szabó Lőrincnek adott ihlettörténeti vallomásoknak a genetikus elemzésére vállalkozik, vagyis összehasonlító távlatból tesz kísérletet a keletkezés folyamatának vizsgálatára, s ennek köszönhetően új kronológiai eredményekkel gazdagítja a Babits-filológiát. A befejezett vers alakulástörténetének feltárásával az alkotói folyamat egészét igyekszik figyelemmel kísérni,

kitekintve az éppen vizsgált költemény egyes fogalmazványaiból a később megvalósult versciklusok, és kötetek szerkezetére, belső összefüggésrendjére. A szöveget eredetében bemutató módszernek köszönhetően a kritikai kiadás szerkesztője nem csupán az életrajzi körülmények tisztázását végzi el, hanem a lírai életmű poétikai változásfolyamatairól is érdemleges megállapításokat tesz. A forráskutatás immár nem pusztán a kész vers pontszerű elhelyezését tekinti feladatának az életműben, de arra a hálózatra is figyelmet fordít, melyet a szövegek közötti kapcsolódások, belső, költészettani összefüggések, és külső hatások együttese hoz létre.

Babits esetében a kronológiai szempont felülírásának egyik legjellemzőbb példája, hogy ugyanazon a napon írt két versének egyikét, a *Hegeso sírját* a *Levelek írisz koszorújából* [1909], a *Bakhánslármát* pedig a *Herceg hátha megjön a tél is!* [1911] című kötetekben helyezi el. Mindez kiegészíthető azzal, hogy ellentétben Juhász Gyulával vagy Kosztolányival, Babits alig változtat kötetbe rendezett verseinek szövegein, s az először kiépített kötetszerkezeten.

Kelevéz Ágnes a Babits kritikai kiadás *öröklött alapelvét* követve az egyes versek keletkezési idejének előre haladó kronológiáját követi, de kitér az ennek a hagyományos szövegkiadási gyakorlatnak a módszertani kereteit. Egyéni kezdeményezésként értékelhető, hogy nem szorítkozik pusztán egy-egy alkotás keletkezési idejének rögzítésére, s kritikai fogadtatásának elszigetelt megörökítésére, hanem a kapcsolódó későbbi kötet, vagy akár kisebb verscsoport kritikai fogadtatásának kontextusába helyezi. Az utóbbi vizsgálata az adott korszakban elsőrendű feladat, mivel *A Holnap* antológiát ért bírálatok hatottak Babits költészetének alakulására. Indokolt tehát, hogy jelen kritikai kiadás ezekről a fejleményekről részletesebb képet ad a megszokottnál.

Az akadémiai doktori fokozatra benyújtott mű döntő részben az egyes versek megállapított szövegéből és a hozzájuk illesztett jegyzet-apparátusból áll, melyek terjedelme együtt 68 ív. A munkát két kísérő tanulmány keretezi. A kötetnyitó 4 ívnyi *Bevezetés* a kritikai kiadás alapelveit, az 1906 és 1910 közötti pályaszakasz költészetét mutatja be, előtérbe helyezve az önszemléletinek nevezett versek vonulatát, az intertextualitást, mint költői eszközt, az intermedialitás irányába történt nyitást, a struktúrákban való gondolkodást, mint alkotói szemléletet, és az idegen nyelven írt verseket. A kötetet záró 6 ívnyi tanulmány (*A Babits verseit közlő kötetek keletkezése és fogadtatása*) az időrend linearitásán felülemelkedve, s a vizsgált pályaszakasz határain részben átlépve, átfogó képet ad *A Holnap*, *A Holnap új versei*, a *Levelek Irisz koszorújából* és a *Herceg, hátha megjön a tél is!* keletkezéstörténetéről és recepciójáról.

A *Babits Mihály Összes versei 1906-1910* című kötet sajtó alá rendezője több évtizeddel ezelőtt megkezdett, kiterjedt és sokrétű előtanulmányokra támaszkodhatott. A kutatástörténet részletes és tüzetes áttekintése önállóan nem része az értekezésnek, de ez nem kelt hiányérzetet az olvasóban, mivel lényegében ezt a feladatot is elvégzi az értekező egy-egy kérdéskör tárgyalása során, bizonyosság erre, hogy csak a kapcsolódó irodalomjegyzék 34 lapra rúg. A versek kronológiájának kialakításában a költői életművet feldolgozó, már megjelent alap kutatások nagy segítséget nyújtanak. Ebből a szempontból meghatározó jelentőségű a *Nap nap után. Babits Mihály életének kronológiája* című kiadványsorozat, melynek rendszere kritikai alapon integrálja és összeveti a legfontosabb szakirodalmi és bibliográfiai adatokat. Főleg a pálya első felére jellemző, hogy nehéz eligazodni a téves datálások, a lehetséges sajtóhibák, a szerkesztői beavatkozások és a valódi költői javítások között, mivel kevés

szedőpéldány és korrektúra maradt fenn. Az *Angyalos könyv* harmadik füzetébe lejegyzett versek mellett alig szerepelnek autográf dátumok, Török Sophie jóakarató igyekezettel utólag beírt keltezései pedig megbízhatatlanok, nemegyszer a Szilasi-féle kötetek ellentmondásos adatainak, ceruzairású évszámainak önkényes olvasatán alapulnak.

A források feltárásának és feldolgozásának módszere. Eredmények

Szembetűnő a publikált szövegforrások magas száma az 1906-1910 közötti pályaszakaszban. A kiugró mennyiség több tényezővel magyarázható. A szövegek különböző lapokban többször is napvilágot láttak, mielőtt kötetben megjelentek, a *Levelek Iris koszorújából* és a *Herceg, hátha megjön a tél is!* a költő életében három-három kiadást ért meg, s mindkettő teljes anyagát a gyűjteményes kötetek is tartalmazzák, továbbá a korszak legjelentősebb alkotásait több antológia is újra közölte. Elsősorban nem tudatos szerzői módosítások, hanem ékezési és központosítási eltérések nyomán sokasodtak a változatok. A jelen kritikai kiadásnak egyik fontos célkitűzése a szerző megfogalmazása szerint: „mindezek regisztrálása, a folyamatok elemzése, a leszármazási kapcsolatrendszerek feltárása.” (Tézisek, 3.)

Kelevéz Ágnes a Babits versek átörökített kiadási elvét követve a megírás időrendjében közli az egyes verseket. A kronológiai beosztás nyilvánvalóan eltér a gondosan összeállított kötetek szerkezetétől, mely utóbbin, Kosztolányival ellentétben Babits az első kiadáshoz képest később nem változtatott. A kötetkompozíciók jelentésalkotó szerepét a Babits-szakirodalom sokoldalúan megvilágította, kiváltképp Rába György kiváló monográfiája foglalkozott olyan mélyrehatóan e metapoétikai összetevő rendeltetésével, hogy hermeneutikai értelemben szinte kimerítette ennek a kérdéskörnek a válaszlehetőségeit. (Rába György, *Babits Mihály költészete*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1981.) Éppen ezért a versek kronológiai elrendezése Babits kivételesen gazdag kéziratos hagyatéka esetében számos felfedezni valót tartogat várhatóan a filológus számára. Kelevéz Ágnes messzemenően kiaknázza ezt a lehetőséget: árnyalja a pályaképet új adatok felfedezésével, az 1993-ban megjelent összesített kézirat-katalógus időrendjének módosításaihoz kapcsolódó értelmezéseivel, valamint annak nyomon követésével, hol találnak később helyet kötetekben a tárgyalt lírai alkotások.

A versek időrendjének hitelt érdemlő helyreállításához Babits jelentős mértékben hozzájárult: évszámokat megadva nyilatkozott 1916-ban Szilasi Vilmosnak, az 1920-as évek elején pedig Szabó Lőrincnek a költemények keletkezéstörténetéről. Jóllehet olykor tévedett, de összességében a szerző elsőrangú forrást nyújtott az 1906-tól 1910-ig terjedő korszak verseinek datálásához, kiváltképp a 20. század első felében alkotó költőink örökségéhez viszonyítva.

Kelevéz Ágnes új eredményeket ér el a versek keltezése terén. Jellemző példaként két lírai mű említhető: „A *Kisiklani*, illetve a [*Ki járt már; ki járt már Bergengóciába?*...] keletkezését a „bal”, vagy a „kelet” szavak ismétlése miatt egyaránt 1919 tavaszához kötötték.” (Tézisek, 3.) Kelevéz elsősorban a dátum nélküli kézirat betűvetése és a felhasznált papír alapján következtet arra, hogy „a *Kisiklani*, illetve a [*Ki járt már; ki járt már Bergengóciába?*...] című szerzemények „nem 1919 tavaszán, hanem egy egész évtizeddel korábban, 1909–1910 körül íródtak.” A Tézisek határozott keltezésétől némileg eltér a [*Ki járt már; ki járt már Bergengóciába?*] datálása a könyv 964. lapján: „/1900-as évek második fele, 1906 második fele-1909 ősze között?/.” A tágabb időhatárok feltételes megadása, és a kérdőjel együtt

indokolja, hogy a költemény a *Bizonytalan datálású versek* között kapott helyet. Ezt a döntést igazolja a kézirat anyagszerű tulajdonságainak elemzése, a népi, mesei motívumok összefüggéseinek feltárása, illetve a vonatkozó életrajzi adatok összegyűjtése. Kelevéz Ágnes alapos keletkezéstörténeti okfejtése árnyalja az eddigi pályaképet. Különösen értékes megfigyelése szerint Babits szabadon felhasználja Arany elbeszélő költeményeinek kifejezőkészségét, képzetkincsét és versformáját. A *Kisiklani* 1909. elejére datálását a vízjelek és más külső jegyek mellett az 1909. január 4-én átélt vonatkisiklás élményalapja erősíti meg.

Alig akad formai hiányosság, vagy következetlenség a kötetben. Legfeljebb olyan apróságot lehetne szóba hozni, hogy a *Versek betűrendes címmutatójában* a *Sárga lobogó (Szimbólumok 5.)* kötetben elfoglalt helyének a lapszáma lemaradt. Ennél fajsúlyosabb textológiai kérdést vet fel a versek megadott keletkezési évszámának és az alapszövegnek a viszonya a kötet közzétételi gyakorlatára alapján. Egyetlen példát említenék. A *Palinódia* tintairású fogalmazványa 1908-ból származik, melyet Babits utólag az *Angyalos könyv* harmadik füzetébe illesztett, s lényegében ezt a szöveget jelentette meg 1913-ban a Nyugatban, tehát a megírásához képest csak öt évvel később, amikor a verset kordokumentum jellegét megvilágító terjedelmes ajánlással látta el. Ezt a magyarázó mottót később, először a *Recitativ* kötetben átírta. A kritikai kiadás (458) 1908-as keltezéssel közli a Palinódiát az 1937-es Összes Versek alapján, tehát ajánlással együtt. Az olvasóban támad némi bizonytalanság, amikor a laptükörre tekint, s az 1908-as keltezést az 1937-ben véglegessé vált ajánlás követi minden jelzet, évszám nélkül. A szövegközlés szigorú kronológiai elrendezést alkalmaz az utolsó hiteles szerzői kézirat vagy kiadás megállapítása szerint, de Kelevéz Ágnes, ahogy erre már utaltam, ahol szükséges volt, törekedett rugalmasabbá tenni ezt a rendszert a genetikus szemlélet érvényesítésével. Ha nem csalódom, a fenti példa éppen lehetőséget adott volna erre. Az ajánlást célszerű lett volna csillaggal megjelölni, majd ezt a szövegkritika fejezetben feloldani, kifejtve, hogy a vers első szövegének megadott keletkezési dátumától közel harminc év választja el a mottót. A szerkesztőnek az Összes Versek alapszövege melletti döntése egyébként ebben az esetben nem erősíti meg alaptételét, mely szerint a vallomásos hang, az önszemléleti jelleg előtérbe kerül 1908 őszén, s azután fokozatosan fő sajátossága lesz Babits lírájának, mivel az 1937-es ajánlás szövegéből a költő idővel minden személyes utalást kihagyott.

Kelevéz Ágnes fontosabb új kutatási eredményei közül külön említést érdemel az *Angyalos könyv*be felvett versek időrendjének a felülvizsgálata a vonatkozó életrajzi és egyéb dokumentumok összehasonlító elemzésével. A filológiai akribia és az érzékeny műelemzés ötvözésének köszönhetően több mint ötven vers keletkezési idejének a pontosabb meghatározása vált lehetővé és ennek köszönhetően Kelevéz módosította a fogarasi korszakról alkotott irodalomtörténeti képünket, ebben áll az új kutatási eredmények jelentősége. Kelevéz fontosabb találatai közül szemléltetésül emeljük ki a *Levél Tomiból* keltezését. A vers először a Nyugat 1911/17. szeptember 1-i számában jelent meg, végleges formáját a *Versek* (1928) című kötetben nyerte el. A vers tintairású tisztázata az *Angyalos könyv* harmadik füzetének első oldalán található, tehát a gyűjtemény nyitó verse, s ebből az elhelyezésből arra lehet következtetni, hogy a *Levél Tomiból* kész szövegét Babits 1909 őszének elején másolta be az akkor még üres füzetének kezdő lapjára. Kelevéz Ágnes Szilasi datálása mellett még Babits bizonyára téves, többször javított keltezését is felülvizsgálja, ahogy Török Sophie Babits halála után ceruzával írt „rájegyzését” („fogarasi 911 tavasz”) is. Kelevéz érvelése nyomán a vers 1909.

januári keletkezése látszik valószínűnek. Kelevéz komolyan veszi a tudományos cáfolhatóság maximáját. Ennek jegyében minden olyan adatot mérlegel, amely ellentmond saját feltételezésének. Így veszi figyelembe Babits Szabó Lőrincnek tett ihlettörténeti vallomását, melynek egyik Vergiliusra vonatkozó magyarázata szerint a várfalon ülő úrnő leírását az Aeneis 6. énekéből kölcsönözte, s ekkor Fogarason tanított. Kelevéz Ágnes magától értetődő természetességgel rekonstruálja a fogarasi főgimnázium értesítőiből, hogy az Aeneis 6. énekét, ahonnét az idézet való, Babits az 1910/11-es tanévben tanította. Ám az újabban hozzáférhetővé vált 1908/1909-es tanév iskolai iratai és tantestületi értekezleteinek jegyzőkönyvei az 1909-es keletkezést alátámasztó adatokkal szolgálnak, s ennek fényében Kelevéz arra a következtetésre jut, hogy Babits már 1908 őszén tanította az eposzt. A tárgyi hűség önmagáért való szépsége mellett ennek a filológia felfedezésnek az irodalomtörténeti súlyát az adja, hogy megváltozott összefüggésrendbe helyezi a szöveget, módosítja az értelmezés eddig alkalmazott kereteit, magyarán új olvasási lehetőségek előtt nyit utat. A szemléltetésül kiválasztott vers igazolhatja, hogy teljesül az értekező tudományos célkitűzése.

A kiadás módszertani sajátossága: a kronológiai elrendezés és a genetikus szemlélet ötvözése

Kelevéz Ágnes kiinduló tételként fogalmazza meg a klasszikus szövegek kritikai kiadásának feladatát: „Minden kritikai kiadás létjogosultságát az adja, hogy egy új értelmezéshez alakít ki olyan szöveggondozási elveket, amelyek a legtöbbet tudnak bemutatni az adott életmű egy korszakának – és közvetve az egésznek – sajátos világából.” (*Babits Mihály Összes versei 1906–1910*, 15.) Kelevéz e vezérelv érvényesítésével munkálja ki egyéni módszertanát, mely egyesíti a hagyományos időrendi és a genetikus szövegelrendezés eljárásait a Babits kritikai kiadásban.

Kelevéz összetett kritikai módszertanának eredményességét szemléltetendő Kosztolányinak az ismételt kérésére 1906 márciusában, illetve élénk levélváltásukat követően az ez év augusztusában elküldött két versösszeállítás részletes újra értelmezésére lehet hivatkozni. Kosztolányi kommentárjai, valamint Babits megjegyzései alapján következtet Kelevéz arra, hogy a *Vile potabis* ciklusnak létezett egy korábbi, szintén ragasztott füzetbe írt változata, mely a nyár végére befejezett gyűjteményben nyeri el végső formáját. Osvát híres 1908. november 19-ei felkérő levelére: „Tisztelt Uram, kérem, küldje el nekem összes műveit. Híve Osvát Ernő” Babits Fogarásról adja postára azt a két részből álló versgyűjteményt, melyet 1906 márciusában, illetve augusztusában Kosztolányinak állított össze. Kelevéz fáradhatatlanul utána jár minden értékelhető adatnak, alaposan mérlegeli a versek datálását befolyásoló tényezők széles körét, figyelmet fordít a vizsgálandó vers keletkezési körülményeire, szövegen belüli utalásaira, lehetséges értelmezéseire, példát adva a textológia, a filológia, és az irodalomtörténet szempontjainak, módszereinek együttes, egymást erősítő alkalmazására.

Jelen kritikai kiadás alkalmazott módszerével kapcsolatban azt az elvi kérdést vetném fel, hol végződik a variáns és hol kezdődik az önálló mű a szövegegyezések és eltérések arányát tekintetbe véve? Milyen mértékű szövegismétlődés szükséges ahhoz, hogy variánsnak tekintsünk két különböző időben keletkezett alkotást? Pusztán számszerűsíthető összetevők alapján nem különíthető el egymástól e kétféle szövegtípus, de az önálló művek irányába billen a mérleg nyelve, ha a verscímek eltérőek. A mennyiségi mutatók mellett a versforma, a

sortagolás, a strófaszerkezet, a központozás, s végeredményben a megkülönböztethető jelentés számít perdöntőnek a versek besorolásában. Egyet lehet érteni azzal, hogy a keletkezéstörténetük szerint szorosán összetartozó *Pro mortuis ignotis* (1906) és az *Esti imádság* (1910) önálló műként kapott helyet ebben a kiadásban. Az előbbi kéziratban maradt, az utóbbi megjelent 1911-ben. A jelen kötetben egymástól 610 lapnyi távolságba került versek szövegkritikájának és keletkezéstörténetének a keresztutalásai esetében azonban érdemes lett volna lapszámot is megadni a könnyebb visszakereshetőség érdekében. Az összehasonlító szövegvizsgálat egyébként alapos, részletes és meggyőző. Talán némi ingadozás mutatkozik a változat, illetve az önálló mű szóhasználatát tekintve. Az *Esti imádság* szövegkritikájában ezt olvassuk: „A versnek *Pro mortuis ignotis* (1906) címen van egy korábbi, 1906-ban keletkezett szövegállapota is, mely oly sok eltérést tartalmaz az 1910-es szöveghez képest, hogy önálló versként, az 1906-ban keletkezett versek közt közöljük szövegét.” (911) A következő mondat ellenben a *Pro mortuis ignotis* változataként aposztrofálja az önálló versként közölt *Esti imádságot* a keletkezéstörténet nyitányában: „Az *Esti imádság* átszerkesztett, kibővített változata a *Pro mortuis ignotis* c. versnek, mely 1906 második felében keletkezett.” (911) Amennyiben változat, a szövegkritikával megállapított főszöveg alatt kellene közölni, de helyesen döntött Kelevéz Ágnes, hogy külön-külön, keletkezésük időrendjében helyezte el a genetikusan összetartozó, de önálló műként is értékelhető két verset. A korábbi cím paratextuális kapcsolatát Robert de Montesquiou versével elveszti a későbbi ciklus rövidebb címeihez illeszkedő *Esti imádság*, s így megváltoztatja a jelentését is: immár nem az ismeretlen halottakért való imádságra utal, hanem a közeli barát elhunyt lányának személyéhez kötött emlékét idézi.

Itt lehet hangot adni annak, hogy e rendkívül alapos szöveggondozáson átesett értekezésben viszonylag sok ismétlődő megfogalmazás akad, a fent szemléltetésül választott példában is: „oly sok eltérést tartalmaz ..., hogy önálló versként ... közöljük”, majd „az eltérés olyan jelentős a két vers között, hogy mindegyik önálló alkotásnak tekinthető” (911), továbbá „Babits tehát olyan sok és jelentős változást hajtott végre a szövegen, hogy az 1906-os vers nem variánsnak, hanem önálló műnek tekinthető”. (301) A *Magyar szonettek* második verséhez is visszatérő jellemzés fűződik: „Erotikus hangvétele alapján az is elképzelhető, hogy ez az egyik legkorábbi nyoma a fogarasi cukrászkisasszonnyal, Emmával ezen az őszön kibontakozó kapcsolatának. ... De természetesen az is elképzelhető, hogy ez a személy is a fantázia szülötte.” (439) Két lappal később ismét szóba kerül az erotikus tartalom kapcsán a feltételezés, mely szerint „Elképzelhető, hogy a vers teljes mértékben költői játék, de nem kizárt, hogy már az alakulófélben lévő Emma-szerelem is inspirálta.” (441)

A versek betűrendes mutatójában az egyes művek kötetben belüli előfordulására utaló lapszámok kizárólag olyan szöveghelyekre utalnak, ahol a vers címe konkrétan megjelenik. Így fordulhat elő példának okáért, hogy a *Levél Tomiból* hét lapra rúgó, folyamatos szövegezésű, összefüggő keletkezéstörténeti leírásának nem az első és az utolsó oldalát adja meg a mutató (526-532), hanem csak azokat a lapjait, amelyeken a verscím szó szerint előfordul. Ez egy bizonyos logika szerint következetes eljárás, jóllehet nem biztos, hogy félrevezető volna, ha némi nagyvonalúsággal az első és az utolsó lapszámmal kijelölné az adott vers keletkezéstörténetének a teljes szövegegységét, hiszen mindvégig ugyanarról a versről van szó.

A versek betűrendes címmutatójában akad olyan tétel, amelyik nem pontosan egyezik meg a kötetben megállapított vers címével. Példaként említhetem, hogy a betűrendes mutató 1094. lapján „*Régi magyar költők* (Magyar szonettek, 1) 442,” szerepel, a hivatkozott helyen ellenben a vers *Régi magyar költők* címen található, a zárójeles (Magyar szonettek, 1) nélkül. (442) Mivel a *Magyar szonettek* ciklust önálló műnek tekinti Kelevéz Ágnes, ezért a két versből álló, 1910 októberében lejegyzett tintairású tisztaírat külön is közli, melynek első darabját Babits kiemelte, s *Régi magyar költők* címmel 1908-ban megjelentette. A cikluson belüli cím, *Régi költők* *Régi magyar költők*re módosult. Úgy vélem, hogy nem indokolt a *Régi magyar költők* esetében a mutatóban a zárójeles kiegészítés: (Magyar szonettek, 1). A *Magyar szonettek* 437. verscímként külön is fel van tüntetve a betűrendes mutatóban (1093), s ott nem utal semmi arra, hogy *Régi költők* című első része szó szerint megegyezik a *Régi magyar költők* szövegével. A *Magyar szonettek* keletkezéstörténete kitér a fennmaradt kézira, az első rész napilapban közölt szövegére, a Babits-Kosztolányi levélváltásra, melyben a fiatalabb pályatárs saját *Magyar szonettjeinek* kezdeményező szerepét hangsúlyozva élesen bírálja, sőt plágiummal vádolja Juhászt azonos címmel közölt versének az áthallásai miatt, de csak érintőlegesen tárgyalja azt az érdemi kérdést, hogyan módosul a *Régi magyar költők* szövegének jelentése a cikluson belül, a pajzán *Virágének* társaságában, mely utóbbit Babits sem 1908-ban, sem később nem jelentette meg.

Kelevéz Ágnes rendkívül alapos filológus. Az 1906 nyarán az *Angyalos könyvbe* letisztázott versek táblázatában a címek után rövidítések jelzik, hogy utóbb mely verseskötetbe, illetve prózai műbe lettek besorolva, az ábrán látható másik oszlop a *Levelek Írisz koszorújából* című kötet címeit sorolja fel, amelyből 17 vers más sorrendben része volt az *Angyalos könyvnek*. (30) Az átrendezés mértékét az egymást keresztező nyilak sokasága hivatott megjeleníteni. Az ábra azonban szabad szemmel nem áttekinthető. Az egész könyvről elmondható, hogy korántsem tartozik a felhasználóbarát kiadványok közé. Talán célszerűbb lett volna két átlagos terjedelmű kötetben megjelentetni a korszak verseit, jól kivehető betűmérettel. A nyomtatott könyv digitalizált változata talán enyhíthet az olvashatóság fent említett elemi nehézségein. Kelevéz az átrendezés adatait tüzetesen megvizsgálja, s kitér arra is, hogy az adott korszakban keletkezett versek új ciklus vagy kötet szerkezetbe kerülve az értelmezésnek milyen kontextustól függő lehetőségeit teremtik meg. A *Találka előtt* című költemény változó besorolásainak nyomon követése jól szemlélteti, hogyan módosul a szöveg jelentése más és más összefüggésrendbe kerülve.

Kelevéz Ágnes az önszemléleti versek lappangó folytonosságának bizonyítása során a *Téli dallal* kezdődő ciklus összeállításának esetét állítja a figyelem középpontjába, rámutatva arra, hogy a Nyugat 1911. február 16-i számában megjelent versek egyes darabjai hosszabb időtartam alatt, 1906 és 1911 között keletkeztek, s ez – legalábbis Kelevéz megítélése szerint – cáfolja Rába 1911. eleji keltezését. (21) Megítélésem szerint Rába nem így datálja nagymonográfiájában a *Téli dalt*: „negyedik versszaka Baján, 1905–6-ban keletkezett, de a szöveg többi része is két részletben, Szegeden, illetve már 1911 januárjában, Fogarason alakult ki.” (Rába György, *Babits Mihály költészete*, 1981, 323.) Kelevéz Ágnes a *Téli rege* keletkezéstörténetéről pedig ezt írja: „a 4. versszak 1905-1906 telén, még Baján keletkezett”, majd így folytatja „feltehető, hogy a vers szövege *Modern költészet* címmel már Szegeden, leginkább 1906-1907 telén készült, a januári kiegészítés pedig az 1911-es címadásra

vonatkozik, amikor a versfüzért Babits összeállítja a februári közlés céljából.” (*Babits Mihály Összes versei 1906–1910*, 314.) Ha nem tévedek, lényegében ugyanazt állítja Kelevéz a *Téli rege* keletkezéséről, mint Rába György, ezért nem teljesen érthető, miért tulajdonít neki téves keltekezést.

Az ún. „új önszemléleti verstípus” fogalma, és kialakulásának folyamata

Kelevéz értekezése az adott időszakban Babits összes versét, tehát nemcsak az első két kötet emblematikus alkotásait, de a gyűjteményekből kimaradt, lapokban megjelent verseit és az egész kéziratot hagyatékot tekinti át. Így hívja fel a figyelmet az 1906-os keltezésű alanyi hangvételű versek csoportjára, melyek Kelevéz Ágnes meggyőződése szerint jelentősen módosíthatják az eddigi pályaképet. Ezzel kapcsolatban annak a sejtésnek adnék hangot, hogy a kritikai kiadásban hivatkozott, személyes önkifejezéssel kísérletező versek talán nem véletlenül maradtak ki a kötetekből. Babits szigorú rostáján feltehetőleg azért akadtak fenn, mert nem találta kellően megmunkálnak a költemények első személyű érzelmi túlfűtöttségét, énközpontú panaszkodását, és világfájdalmas önsajnálátát. Ide tartozik a hetilapban megjelent *A bús rom*, a kéziratban maradt *Prológus*, vagy a *Festett cél, puszta semmi*. Az 1906-ban írt, *Keserű órán* címmel először 1914-ben megjelent, majd végül *Régi vers egy fiatal költő keserűségeiből* címmel az 1916-os *Recitatív* kötetbe sorolt önszemléletinek nevezett vers személyes hangvételű borongása, a meg nem értett génusz kesergése sem készíti az olvasót az adott időszak lírai alkotásainak poétikai átértékelésére, mivel nélkülözi az átütő nyelvi erőt és gondolati mélységet. A fenti, 1906-1907 között íródott konfesszió jellegű versek textológiai szempontból kétségtelenül fontos adalékokkal szolgálnak az életmű alakulástörténetéhez, ám esztétikai értelemben inkább csak azt a határvonalat jelölik ki, amelyet Babits az adott korszak két nagyszerű kötetének összeállításakor oly irgalmatlan, és tegyük hozzá, indokolt szigorral meghúzott. Minden bizonnyal nem személyes hangvételük és önszemléleti jellegük miatt rejtegette fiókban, illetve publikálta évekkel később ezeknek a verseknek némelyikét, ahogy a jelen kritikai kiadás összeállítója feltételezi, hanem azért, mert Babits elégedetlen volt művészi megalkotottságuk színvonalával. Kelevéz Ágnes is meghatározó költészeti törekvésnek tartja számon az objektív lírát, ugyanakkor felfigyel az ars poetica szerű, önszemléleti jellegű versek folyamatos jelenlétére, sőt egyenesen a vallomásos lírához kötődő alkotások *vonulatáról* beszél. Kelevéz Ágnes életrajzi válsághoz kapcsolja a két-három évet átfogó költői időszakot, mely *A Holnap* antológia megjelenését követő megrázkódtatástól kezdve *A Második Ének* című mesedráma írásáig, 1911 nyaráig tart, de nem zárul le teljesen, sőt, későbbi költészetében kiteljesedik: kiérlelt formáját a *Cigány a siralomházban* és a *Csak posta voltál* jeleníti meg. Kelevéz Ágnesnek időtálló Babits-értelmezésekhez viszonyítva kellett áttekinteni a vizsgált korszak teljes költői termését, figyelembe véve a legátfogóbb irányvonalakat, s így jutott el az új önszemléleti verstípus észleléséhez az adott korszakban, s folytonosságának feltételezéséhez a pálya egészére kiterjesztve. A kritikai szövegkiadás jellegéből következik, hogy a kutatástörténet felvázolására viszonylag szűk keretet biztosít, s még ennél is kevesebbet az adott életműhöz kapcsolódó költészetelméleti, poétikai kérdések kibontakozásának részletes tanulmányozására, ezért érdemes itt röviden emlékeztetni a fenti koncepció előzményire.

A harmincas évek elején született *Csak posta voltál* című verset Németh G. Béla „önmegszólító” típusként tárgyalta 1966-ban, olyan visszatérő szerkezetként, melyet válságjelenséggként értékel. Babitsnál az egész pályát végig kíséri, míg József Attilánál s Kosztolányinál az életmű második felében, s a pálya végén nő meg e típus aránya. Jóllehet a század egyik legjelentősebb irodalomtudósának mesteri tanulmánya közvetlenül József Attila lírájához kapcsolódik, de kitüntetett viszonyítási pontja mindvégig Babits költészete. Ez a verstípus, élmény és attitűd fajta Babits életművében lesz korjellemző. Alapélménye a személyiség válsága, egy szerep krízise, illetve a válság legyőzésének hite. Németh G. Béla a teljes pályát áttekintve állítja: „Egész alkotó életét végig kísérte: időnkénti meggritkulása volt inkább jellemző, mint felszaporodása. Gyakran nem tiszta, nem teljes, kevert változatban fordult nála elő. De így vagy úgy jelen volt folyvást.” (Németh G. Béla, *Az önmegszólító verstípusról. (Különös tekintettel József Attilára)*, Irodalomtörténeti Közlemények. 70. évf. 5-6. sz. 1966. 555.) Költészettörténeti távlatba helyezve a verstípus mint a személyiségválság kifejezője a korszak jellemzőjeként fogható föl a lírában. Babits klasszikus költői magatartása mutatkozik meg abban, hogy szembenéz a társadalom, a történelem, a világ, s a lét lényegének kérdésével is: *a líra önkifejező jellege ezen át, ennek alárendelve érvényesült nála*. A második személyként megszólított általános alannya, *elvonatkoztatott én*-né válik a versben, s a beszélő ezáltal azt sugalmazza, hogy nem pótolhatatlan az egyén. Azt lehetne ehhez hozzáfűzni, hogy személyesség és személytelenség disszonáns egysége valósul meg a versben, tehát az a feszültség, mely a modern líra egyik alapvető szerkezeti vonása.

Rába György az önmegszólító verstípus tágabb értelmű, rugalmasabb változatára figyel fel a húszas évek Babits-lírájában, ezt nevezi *önszemléleti* költeménynek, melyet szimbólumértékű belső, állandó strukturáló elvként tüntet föl. Babits költészettanának rétegeiben Rába mindvégig sokféle mintázatra mutat rá, végtelenül árnyalt megközelítésében a tárgyiasítható személyiségrajz, a közvetett önkifejezés, és a megismerés törvényeinek megragadása törekvő tudatlíra nem válik el élesen az önkifejezéstől, a lelkiismeret vizsgálatától, s a költői hitvallás megfogalmazásától. A vallomásos hang és az önszemléleti jelleg Babits összetett, többretegű versszerkezetében, és többszólamú beszédmódjában nyilvánul meg. Kelevéz Ágnes az önszemléleti versek új típusáról beszél, s ennek fokozatos önállóvá válásáról. Ennek az elképzelésnek a kialakításához részben Rába Györgynek az 1911-es ciklushoz kapcsolódó megfigyelései szolgálnak viszonyítási pontként. Magam némileg másként olvasom a nagyszabású monográfia vonatkozó részleteit, mint Kelevéz Ágnes. (21) Véleményem szerint Rába nem állítja azt, hogy a kötetben vizsgált korszak végén szemléleti fordulat következik be Babits költészetében, amikor a „lírai önéletrajz”, „az önkifejezés kerekedik felül.” Az utóbbi beszédmód szerepéről és megjelenéséről a versek összetett szerkezetében Rába megközelítésmódját érintve fentebb már szoltunk. Ami a „lírai önéletrajzot” illeti, a kifejezés egyszer fordul elő a nagymonográfiában az 1911-es ciklust követő alkotói *tanácstalanság* összefüggésében: „Miért hagyott föl Babits „lírai önéletrajz”-ával, és miért próbálkozott vele, hacsak átmenetileg is, újra?” (Rába György, *Babits Mihály költészete*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1981, 369.) Rába összegző megállapítása lényegében lezártnak tekinti ezt a vallomásos jellegű költői kísérletet: „A személyiség idegéletének és emocionális oldalának fölszabadulása a lírai én árnyaltabb önmegismerésével járt, s a költő műhelyében új műformákat ihletett, így a lírai regény kísérletét, mellyel a belső élet más összefüggésbeli

értékei jutottak felszínre, és a térhatású lelki kép alkalmazását a szerelmi lírában, ami viszont a tárgyi valóság és az én interferenciáiban szokatlan, új költői tényeket teremtett.” (Rába György, *Babits Mihály költészete*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1981, 381.) Az 1911. augusztusában keletkezett, személyes hangvételű *Az életemet elhibáztam* című versben a kiüresedés jeleire mutat rá: „A belső élet egyik válságszakaszának elemzése, ezért leginkább a beleélő verstípus folytatása, de mert nem tárgyi kivetítésen sarkall, nem térhatású lelki kép, hamar pátosszá és szenvelgéssé sekélyesedik.” (Rába György, *Babits Mihály költészete*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1981, 380.)

Kelevéz Ágnes az önálló önszemléleti verstípus megkülönböztető jegyeinek feltárásában messzire jutott, s ezáltal újabb feladatokat is teremtett magának, így szükségesnek látszik további poétikai-retorikai szempontok bevonása, a költői nyelvszemlélet és személyiségfelfogás értelmezési horizontjának kiszélesítése a szóban forgó műfaji alakzat pontosabb meghatározása érdekében. Ezúttal csak arra emlékeztetnék, hogy a *Cigány a siralomházban* költői önértelmezése a *Lírikus epilógjához* kapcsolódik. Ha nem tévedek, a vers legfeljebb abban az értelemben sorolható az alanyi líra körébe, hogy számot vet a személyiség megváltozott helyzetével. Egyszerre szól az öntörvényű szubjektum hitének elvesztéséről, a történelmi körülmények reménytelenségéről, s az egységes világmagyarázatok érvénytelenné válásáról. Az egyéniségkultusz leértékelése és kifordítása abban mutatkozik meg, hogy a vers beszélője a halálra szánt elítéltnél látja meg önnön tükörképét. Ahogy én látom, az objektív törekvések vonulata határozottan kirajzolódik Babits teljes életművében, de ehhez foghatóan erőteljes, jellegzetes, céltudatos poétikai irányzatot nem jelenítenek meg az alanyi versbeszédhez sorolható alkotásai 1906-1910 között, ezért az sem bizonyos, hogy *új verstípust* képviselnek. Magam arra hajlanék, hogy inkább az önmegszólító, vagy Rába szóhasználatának értelmében az önszemléleti megszólalásmód változatainak körébe tartoznak. (*Régi magyar költők, Palinódia, Egy verseskönyv epilógusa*)

Az opponens ne várjon választ az értekezőtől olyan kérdésekre, amelyeket maga sem szándékozott feltenni. Mindazonáltal, amennyiben az akadémiai doktori műként benyújtott kritikai kiadás sajtó alá rendezője Babits tárgyias, objektív lírai törekvéseinek részletesen kimunkált és elfogadott értelmezési modelljéhez képest egy attól lényegesen eltérő javaslatot terjeszt elő, mely szerint a költői életmű 1906-1910 közötti verseinek új időrendje alapján olyan poétikai szemléletváltozásra lehet következtetni, mely Babits költészetének mindvégig egyik fő sajátossága lesz, talán nem túlzó elvárás a világirodalmi kontextusok fokozottabb figyelembe vétele e nagy horderejű tétel igazolása érdekében. A lírai én tárgyi megfelelőjének keresése és a személyesség kettőssége ugyanis a modern irodalom kezdeteinek az egyik ismert sajátossága, s a korszak számos költőjére jellemző. (Hugo Friedrich, *Die Struktur der modernen Lyrik, Von Baudelaire bis zur Gegenwart*, Hamburg, Rohwolt, 1956.) Hugo Friedrich nagyszerű monográfiájának a modern líra szerkezetéről tett megállapítása, mely szerint a modern költészet tartósan a *romantika-mentesítés* folyamatában van, Babits korai pályaszakaszára is érvényes. Ez is amellettszól, hogy érdemes lett volna erőteljesebben kiaknázni a világirodalmi összehasonlításban rejlő lehetőségeket Babits nyelvszemléletének, költészettanának a vizsgálatában, s az életmű helyének kijelölésében a modernség megújuló alakulástörténeti folyamatában.

Külön dicséretre méltó, hogy Kelevéz Ágnesnek a hagyományos kritikai szövegkiadás megújítására törekvő munkája költészettani, poétikatörténeti kérdésekkel is foglalkozik, vállalva ezzel annak minden ismert kockázatát a rendelkezésre álló keretek között. Viszonylag szűk diszkurzív tér jut olyan összetett kérdések mélyreható vizsgálatára, mint a lírai alany kiléte, a költői nyelv és a szubjektivitás viszonya, holott ezek legalább olyan összetett tárgykörök, mint az objektív líra mibenlétének meghatározása. A líraelméletek klasszikus kérdésére, hogy ki hajtja végre a beszédaktust, a modern költészet végtelenül árnyalt választ adott. A beszédcselekvés alanya a szövegben különböző helyzetű lehet: énen belüli történésekre figyelő személy vagy külső dolgok jelenléte mögött sejtethető szemlélő, az érzékletek kiváltója és befogadója vagy éppenséggel a látvány és a hang kiáramlásának személytelen forrása, a megszólítás által arcot és alakot nyert retorikai képződmény vagy az organikus keletkezésből kiszigetelt alakatlan létező. A több nyelven szenvedélyesen olvasó Babits óhajtott célja, eszménye az európai irodalmi műveltséggel mélyen átítatott, korszerű, a kísérletezés iránt fogékony, nyitott, a világirodalmi összehasonlítás próbáját kiálló modern költészet megteremtése. Modernség felfogásának a felvázolása bizonyára fontos értelmezői szempontokat kínálhatna önszemléleti verseinek a vizsgálatához. Fontos kérdéseket vet fel az élményköltészet (Erlebnislyrik) nem kellően reflektált hagyományához kötődő hiedelem, mely szerint a lírai alany a költő személye. Az élményköltészet valójában történelmileg meghatározott fogalom, amely, mint ismeretes, Dilthey lélektani elméletéből ered, és a személyes érzelmet kifejező líra leírására szolgál. Az élmény nem csupán életrajzi értelemben ismert, Husserl a tudat valamennyi folyamatának (észlelés, képzelet, felismerés, fantázia stb.) átfogó fogalmaként használta. Babits korai költészetében a lírai alany helyzetének átértelmezéséhez indokolt lenne a modern vallomásos költészet poétikai alapelveinek új szempontú, a személyességet az önéletrajzi hitelességtől eltávolító kutatásával számot vetni, melyre számos példát találhatunk, különösen az angol-amerikai irodalom vonatkozásában. (Rosenthal, M. L., *The New Poets, American and British Poetry Since World War II.*, New York, Oxford University Press, 1967.; Robert Phillips, *The Confessional Poets*, Southern Illinois University Press, 1973.; *Modern Confessional Writing: New Critical Essays*, Szerk., Jo Gill, Routledge, 2006.) Babits közlési gyakorlata is megerősíti a közvetlenül életrajzi élményhez kapcsolt személyesség újra értésének jogosultságát, hiszen 1909-ben Fogarason keletkezett lírai vallomásait két évvel később adja közre, s így – Kelevéz Ágnes érzékeny megfigyelése szerint – „aktualitásukat veszve áttételesebbé és elvontabbá válnak.” (Tézisek, 7.) A Kelevéz által *visszapillantó önszemléletinek* nevezett verstípus, ahogy ez korábban már szóba került, kapcsolódik Németh G. Béla nagyhatású idő- és értékszembesítő poétikai kategóriájához, de abból nem vezethető le. A kimagasló irodalomtudós tanulmánya a lírai személyesség értelmezésének kereteit gyökeresen átalakította, alaptétele szerint ugyanis „A vers valóság- és igazságtartalma a költő élettörténetéből közvetlenül nem hitelesíthető”, mivel homlokterében az idő és az egzisztencia kapcsolata áll, tehát nem mozzanatos emlékezés, vagy visszatekintés az életút egy eseményszerű fordulójáról. (Németh G. Béla: *Még, már most (József Attila egy kései verstípusáról)*, Alföld, 1969/6. 65.)

Kelevéz Ágnes az 1906-ban keletkezett *Régi vers egy fiatal költő keserűségeiből* keletkezéstörténetéhez kapcsolódó fejtegetéseiben alkot képet Babits katolikus hitének alakulásáról, megrendüléséről, és elvesztéséről, mindössze négy év költői termése alapján.

Teljesen érthető, hogy a kritikai szövegkiadás készítője figyelmet fordít az adott vers keletkezési körülményeihez, és utóéletéhez kapcsolódó életrajzi adatokra, és szerzői megnyilatkozásokra. A személyes hit nehezen hozzáférhető természetéből következően az efféle forrásokat kellő kritikai távolságtartással tanácsos kezelni. Az irodalomtörténésznek, ha nem csalódom, talán nem is elsőrangú feladata, hogy állást foglaljon abban a kérdésben, hogy vallásos volt-e az életrajzi értelemben vett szerző. Inkább azt érdemes körültekintően mérlegelnie, olvashatók-e művei a keresztény szellemiségű hagyományok nézőpontjából. Ami a *Régi vers egy fiatal költő keserűségeiből* című lírai alkotást illeti, Babits a lét- és önmegértés transzcendens alapjaira irányuló kérdéseit, reflexióit ebben a versében sem egyetlen felekezet keretei között fogalmazza meg; a megértésnek ezt a tágasságát mindjárt a vers játékos nyitánya megteremti: „Én is csak, én is félig éltem,/ s halok, mint sok magyar korán;/ a földi jókat meg nem értem,/ miket Ígér az Alkorán.” A felszabadult ironia, a jelentő hasonlóságából fakadó többértelműség kiaknázása, az önreflexív szöveg nyelvi létmódjának hangsúlyozása távol tartja a verstől az egyértelmű igeneket és nemeket, akárcsak a korszak jóval magasabb művészi értéket képviselő, emblematisz verse, a *Theosophikus ének*, de csengő-bongó rímjátéka legalábbis óvatosságra inti az irodalomtörténészt, hogy egyértelműen állást foglaljon a költő hitének kérdésében. Az efféle *pillanatfelvételek* – Babits William Jamestől kölcsönzött kifejezését variálva – a teljes életmű *összefüggő képszalagjában* nyerik el jelentőségüket és értelmüket. Az 1906-1910 közötti időszakban keletkezett Babits-versek *irodalmi olvasásának esztétikai tapasztalata*, legalábbis számomra, nem támasztja alá azt a feltételezést, mely szerint a költő hite megrendült az osztatlan kereszténységként értelmezett katolicizmus eszményében.

A világ vallásos szemléletének elbizonytalanodására kétségtelenül lehet megfelelő szöveghelyeket találni a költő visszaemlékezéseiben, vallomásaiban, interjúiban, de irodalomtörténészként érdemes tudatosítani, hogy ezek az alkalomhoz kötődő magánemberi megnyilatkozások nem perdöntő bizonyítékok arra nézve, lehet-e olvasni Babits ekkor írt vallomások költői szövegeit a katolikus hitrendszer távlatából. Általában sem tudnék érvelni amellest, hogy egy szerző vallásos hitének megrendülése szükségszerűen maga után vonja költészettanának a megváltozását, jelesül vallomások hangjának a fölerősödését, de ezt kifejezetten nem is állítja Kelevéz Ágnes.

Messzire vezet, de emlékeztetnem kell itt arra, hogy a hit és a kételkedés kapcsolata nem egymást kizáró ellentét, hanem egyik a másiknak lehetőségi feltétele a keresztény gondolkodásban. Termékeny feszültségük a hit elmélyítésének ösztönzője. Tudvalévő, hogy a Biblia megerősíti ezt a meggyőződést, Hitetlen Tamást kételye a legmélyebb hitvalláshoz vezeti el („*Én Uram, én Istenem!*”) (János 20,24-29;), Keresztelő János (Máté 11,2-6), aki keresztvíz alá tartotta Jézust, a börtönben elbizonytalanodott: „*Te vagy-e az Eljövendő, vagy mást várjunk?*” Jézus válasza nem feddés, hanem a tetteire való rámutatás volt. A katolikus tanítás Aquinói Szent Tamás óta hangsúlyozza az ész és a hit (*fides et ratio*) összetartozását, ezt erősíti meg II. János Pál pápa 13. enciklikája a két latin szót címébe emelve. (1999. szeptember 14.) Mivel az értelmünk véges, természetes, hogy nem látunk mindent tisztán, így a bizonytalanság, a kétely elválaszthatatlan a hittől. Esterházy Péter műveire is lehet itt hivatkozni: ahogy a hívőt a hitetlenség, úgy a hitetlent a hit kísérti, a kételkedés közös bennük. Joseph Ratzinger teológia professzorként a hit és a kételkedés elválaszthatatlanságáról fejtette ki gondolatait a tübingeni egyetemen a kereszténység lényegéről tartott előadásaiban. A keresztény vallásban a kétely nem

a hit elvesztéséről ad hírt. A kétely és a hit vitája nem jut nyugvópontra Babits sokféle, egymástól akár merően különböző világképek hatásait befogadó életművében: vallásos szemléletének alakulásában a hit és a kétely változó erősségű dinamikája tartja fenn azt a termékeny feszültséget, amely egyik megkülönböztető vonása költészetének.

A *Régi vers egy fiatal költő keserűségeiből* keletkezéstörténetében Kelevéz Ágnes Babits „megtört hitének” a kialakulásáról értekezve hivatkozik *Az európai irodalom történetének* a visszaemlékezésére, melyben Babits Nietzsche nevezetes mondását idézi szabadon: „Isten meghalt”. (273) A visszaemlékezésnek ez a részlete nem perdöntő bizonyíték Babits hitének megrendülésére nézve. Nagyobb óvatosságra inthetné az értelmezőt, hogy maga Babits „Nietzsche szellemének” az akkori gondolkodására gyakorolt hatásáról vall. (273) A hit megrendülésének igazolására Nietzsche metaforikus kijelentése kevésbé alkalmas. Az „Isten halott” (*Gott ist tot*) elsősorban korkritikai diagnózis, annak felismerése, hogy a modern szekularizált nyugati világban az istenhit elvesztette központi, értékteremtő és közösség szervező erejét. A kijelentés nem Isten létét tagadja, hanem a nyugati metafizika összeomlásáról szól, arról, hogy a mértékadó értékek (igazság, morál, észszerűség) érvénytelenné váltak. (Vö. Volker Gerhardt, *Friedrich Nietzsche*, 2021., Werner Stegmaier, *Nietzsches Befreiung der Philosophie*, 2021., Andreas Urs Sommer, *Nietzsche-Kommentar: Die fröhliche Wissenschaft*, 2021., Hadjadj - Denker, *Gott ist tot? 2020.*, Jan Lohl, *Gott ist tot – und dann? 2022.*) Babits számára a fő kérdés az, hogy képes-e az ember számot vetni ennek következményeivel, nevezetesen saját értékeit teremteni *a nihilizmus kísértésével szemben*. Ezt a magyarázatot támasztja alá, hogy *Az európai irodalom történetében* néhány lappal később megismétli a nagy hír kimondását, de a kötetben is idézett szöveghelyen fel kell figyelni arra, hogy az *örök visszatérés* gondolatával kapcsolja össze: „úgy kell élni ezt az életet, hogy ez az egyetlen! Egyetlen, de talán mégis örök, örökké ismétlődő.” (273) Az örök visszatérés igenlése Nietzsche számára a nihilizmus leküzdésének eszköze, tevékeny, szüntelen saját értékteremtés. Babits több művének, s kiváltképp az *Elza pilótának* a sugalmazása szerint a magára maradt ész mindenhatóságába vetett hit olyan pótlék, amely nem válthatja meg az embert attól való félelmétől és szorongásától, hogy miután elhagyta Istent, maga is eltűnhet a világból. A nietzschei örök visszatérés elképzelésének alakváltozatai – a Werden, a keletkező létezésben levés igenlése a léttel szemben, az évszakok forgásrendje, az elmélet mintájára utaló körkörös szerkezetek, jelképek –, beépülnek az adott korszak remek tudatlírájába. (*Mozgófénykép, Az örök folyosó, Danaidák, Ballada Iris fátyoláról, Mint különös hírmondó...*) Alaposak és meggyőzőek az apollói és a dionüszoszi szemléletet megjelenítő versek kísérő magyarázatai a kötetben (*Hegeso sírja, Bakhánslárma, Klasszikus álmok, Danaidák, Két nővér*).

Intertextualitás

Kelevéz Ágnes teljes joggal hangsúlyozza, hogy a kötet korszakában a szövegközöttiség alapjaiban határozta meg Babits költészettanát: nála a jelentésalkotás központi eljárásává vált. Rába elemzései megerősíthetik ezt a tételt. A *Téli dallal* kezdődő 1911-ben összeállított versfüzér árnyalt értelmezésében szemléletesen rávilágít arra, hogy az önszemléleti vers nem közvetlen személyes vallomás: sok mindent képes magába olvasztani ez a többrétegű, sokféle élményanyagból megformált, intertextuális utalásokkal átszőtt nyelvi műalkotás, melynek

alakulástörténeti folyamatára Babits költészetében az jellemző, hogy mindinkább eltávolodik az életrajz valóságos vonatkozásaitól, az átélt élmény, így a fogarasi szerelem „csak közvetve, többszörös fénytörésben dereng át” a művészi képzettársítások mozzanatain, jelesen a preraffaelita motívumokon, a Bergsontól, illetve Dantétól ihletett pergő jeleneteken és képeken. (Rába György, *Babits Mihály*, Nagy magyar írók, Gondolat Kiadó, Budapest, 1983, 75.) A *Téli dal*, melynek szövege 1905-1906-tól kezdve több éven át formálódott, szemléletes példája az önszemléleti versnek. A szövegközöttség értelmezői távlatából talán érdemes hozzáfűzni a vers jelen kötetben olvasható jellemzéséhez, hogy Babits eltávolodva a romantika égi ihletétől, a költőt bányászhoz hasonlítja. A költői önértelmezésnek ez az emlékezetes metaforája a modern irodalom toposza. Nem kizárt, hogy kapcsolatba hozható Babits verse Ady 1905-ben keletkezett *Búgnak a tárnák* című költeményével, mely 1906 februárjában jelent meg az *Új versek Szűz ormok vándora* ciklusában. Mindkét vers a szimbolizmus jegyeit hordozza, és a költő belső vívódásait, a lélek meghasonlását jeleníti meg. Babits bányász metaforájának minden bizonnyal a legfontosabb világirodalmi ihletője a parnasszista költészettan. Théophile Gautier: *A Művészet (L'Art)* című verse az irányzat alapvető költői hitvallása, és bár a mű címe nem bányászt, hanem szobrászt említ, a képzetkör lényegében ugyanaz: a költészet nem könnyed érzélgősség, hanem egy ellenálló anyagnak, a nyelvnek a megmunkálásáért folytatott kemény küzdelem. „Vésd, csiszold, kalapáld hát” olvashatjuk a vers zárlatának legsikerültebb magyar fordításában, amit Kosztolányinak köszönhetünk, ki maga is hitet tett később az időtálló, ércnél maradandóbb költészet mellett. Tóth Árpád a vers 1917-ben, a Nyugatban megjelent fordítását Babitsnak ajánlotta. A világirodalomra Babits és kortársai úgy tekintettek, mint a közös európai műveltség egységes szövegterére, mellyel saját alkotásuk párbeszédet folytat. Azért élhettek a sűrítés eszközével, az allúzióval, mely képes egész gondolati rendszereket vagy érzelmi világokat beemelni a versbe anélkül, hogy azokat részletezni kellene, mert ismertnek tételezték a nagy kódokat, az antikvitás örökségét, a Bibliát, és a klasszikus irodalom alapműveit. Kosztolányi jeligeje a modern intertextualitás lényegét ragadja meg, amelyet akár Babits is a magáénak vallhatott: „Csinálj újat a régiből!” Babitsnál az adott időszakban az idézet vagy utalás (allúzió) „beépül” a szöveg szövetébe, a hagyomány integrálódik, a mű szerves részévé válik.

Intermedialitás

Babitsot mélyen foglalkoztatta a költészet látványt felidéző képességének és a képzőművészet különféle műfajainak, kiváltképp a tájképfestészetnek a kapcsolata, melyre a doktori mű részletesebben is kitér. A kétféle kifejezőkészség ötvözéséről több versciklusa, elméleti összehasonlításokról számos esszéje tanúskodik. A magam részéről Babits költészetének vonatkozásában a kortárs osztrák irodalomtörténész Oskar Walzel (1864–1944) összehasonlító művészetelméletét, *A művészetek kölcsönös megvilágítása (Wechselseitige Erhellung der Künste*, 1917.) című művét használnám. Az „intermédia”, „intermedialitás” szó megalkotása ugyanis, amint az ismert, Dick Higgins New York-i fluxusművész nevéhez kapcsolódik (1966), aki különálló médiumok „konceptuális fúziója”-ként érti, és a happeningre, valamint a konkrét költészetre vonatkoztatja. Babits költészetének esetében történetileg hitelesebb és pontosabb, ha az irodalom és a társművészetek közötti alkotás- és befogadásmód tanulmányozásáról

beszélünk. A különböző művészeti ágak kölcsönös megvilágításával kapcsolatban talán arra lehetne még emlékeztetni, hogy ennek a kérdéskörnek a kötetben hivatkozott Ruskin mellett a másik legfontosabb forrása az adott korszakban Baudelaire műveiben lelhető fel. Ruskin, akinek művészetelméletét a vallás mélyen áthatotta, nem említi Baudelaire nevét ötkötetes művében, Baudelaire ellenben hivatkozik angol kortársára, s egyik levelében azért bírálja, mert úgy látja, hogy túl nagy hangsúlyt fektet az erkölcsre és a természet pontos másolására, ahelyett, hogy a tiszta képzeletet ünnepelné. Baudelaire – többek között – sajnálattal állapítja meg, hogy a tiszta művészet hagyományát képviselő kép kultusza összeomlott, de hitet tesz a kép ígérete mellett. A kép természetfeletti légköre olyan, mint a szépség titkos tartaléka az akadémizmus és a realizmus együttes súlyával szemben, mely a képi ábrázolást pusztá másolási eljárássá fokozza le. A kép megszabadulhat a reprodukció haszontalan terhétől, s újra olyan alkotás lehet, amely a képzelet szigorának, s a kompozíció átgondolt tervének van alávetve. A képnek kevesebb köze van a téma figurális megjelenítésében megnyilvánulóhoz, mint ahhoz, ami megfoghatatlan, akár a levegő vagy az atmoszféra. Más szóval, a vonalak, a színek, az árnyékok és a fény együttesen hozzák létre azt a mozgást, azt a légköri kinetizmust, amely „mint a szivárványban – írja Baudelaire – két szín bensőséges összeolvadásából” ered („comme dans l’arc-en-ciel de la fusion intime de deux couleurs”). (Charles Baudelaire, *Exposition universelle* = Baudelaire *Ouvres complètes*, szerk. Cl. Pichois, Paris, Gallimard, 1975–1976 (Bibliothèque de la Pléiade), II, 580.) Szó és kép kapcsolatával a korszakban, a kortársak közül Kosztolányi foglalkozott kitartóan. Baudelaire esszéire is hivatkozva vetette össze a költészet kifejező erejét a festészetével. Kelevéz Ágnes alaposan feltárta a kép és a szó kölcsönhatásának természetét Babits költészetének az adott korszakában.

Végző értékelésként hangsúlyoznom kell, hogy észrevételeim, kérdéseim semmit nem vonnak le Kelevéz Ágnes benyújtott akadémiai doktori értekezésének az elért eredményeiből. Babits 1906 és 1910 között keletkezett verseinek kritikai kiadását az irodalomtudomány számára – noha nem kizárólag ennek számára – fontos érdemeket hordozó munkának tartom, s a lelkiismeretes filológus egész eddigi tevékenységére is kitekintve olyannak ítélem, amelynek alapján joggal adható meg számára az akadémiai doktori fokozat. Javaslom ezért az értekezés vitára tüzését, s elfogadását.

Budapest, 2026. 02. 18-án

Dobos István